

H. Németh István

Egy korszakváltás városi követei, 1681–1741*

A 17–18. századi magyarországi országgyűlések városi követeinek személyét és tevékenységét nagy mértékben befolyásolták azok a változások, amelyek a 17. század végétől a hazai várospolitikát közvetlenül érték. Az államigazgatás kiterjesztése a szabad királyi városokra, azok vezetőire és a városok lakosainak felekezethez való tartozására, hosszú távon meghatározta a városok igazgatását és politikai képviselését. A korszak nem a nyugodt építkezés időszaka volt. A szabad királyi városok életében döntő és visszafordíthatatlan fordulat következett be ezekben az évtizedekben, amit számtalan külső hatás is tovább nehezített. Az 1662 és 1681 közötti mintegy két évtized alatt nem tartottak országgyűléseket. A szünet elsődleges okai azok a válaszok voltak, amelyek a Habsburg Monarchián belül a Magyar Királyság és a monarchiát irányító elit államigazgatási elképzelései közötti különbségek okoztak. A vármegyei rendek a 16. században kialakult és a 17. század során több alkalommal megváltozott belpolitikai viszonyok fenntartását tűzték ki célul maguk elé. A monarchia élén álló politikai vezetés azonban ebben a viszonyban gyökeres változásokat tervezett, és vitt végbe a Wesselényi-felkelés időszakától kezdődően. Az államigazgatásban és a belpolitikai életben történt változások azonban voltak nem egyedülállók, sőt, az európai tendenciát követték! A kora újkor egyik alapvető jelensége volt ugyanis a modern állam kialakulásával az államhatalom jogainak kiterjesztése, ami együtt járt azzal, hogy a központosított, majd abszolutista eszközöket alkalmazó állam a korábban tisztán a rendek, illetve azok képviselői által kizárólagosan irányított kérdésekben központi szabályozásokat vezetett be. Az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült az állam feladatává vált területeken az uralkodói legitimitációval megerősített államigazgatás vált egyértelműen vezető tényezővé.¹ A gazdaságtörténet a fiskális állam (Fiscal State, Fiscal-Military State) létrejöttéként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, pénzügyi viszonyt kiválóan fejezi ki.²

* A tanulmány elkészítését az NKFI K 116166 sz. pályázata, valamint az MTA Lendület „Családtörténeti Kutatócsoport” támogatta.

¹ Vierhaus 1978; Heinrich 1981; Henshall 1992; Duchhardt 1994; Asch – Duchhardt 1996; Asch 1999; Hanschmidt 2000

² Brien – Hunt 1993; Hart 1993; Bonney 1999; Cavaciocchi 2008; Kenyeres 2016

A központosítás egyik igen fontos területe, az abszolutista vagy központosított államigazgatás egyik ismérve a konfesszionalizáció, azaz az uralkodó autoriter jellegű fennhatósága a vallás és az egyház felett is. E törekvés beleillik a Habsburg kormányzat által a cseh-morva és osztrák örökös tartományokban képviselt valláspolitikába éppúgy, mint a többi európai állam által követett gyakorlatba. Az „egy állam–egy vallás” ismérve ugyanis a 17. században már elég egyöntetűen elfogadott politikai álláspont volt minden olyan államban, ahol kisebb vagy nagyobb mértékben központosított vagy abszolutista jellegű államigazgatást igyekeztek felépíteni.³ A kérdés a magyarországi belpolitikában kulcsfontosságú volt, amelyet azok az események is jeleznek, amelyek részben éppen az állami konfesszionalizáció előretörésének következtében jöttek létre. Az erősen felekezeti és rendi jellegű okok miatt kitört Bocskai-felkelés lezárásaként a bécsi béke többek között rendezte a két fél (magyar rendek és az uralkodó) közötti felekezeti vitát is. II. Ferdinánd uralkodásának kezdetén ugyan erős igény támadt az egyfelekezeti állam létrehozására, a Magyar Királyság esetében erre nem került sor. Ennek okai részben ahhoz a belpolitikai kompromisszumhoz kötődnek, amely a korszak egészének belpolitikai, a rendek és az állam/uralkodó közötti viszonyt hosszú távon rendezték.⁴ E kiegyezés ekkor éppen a felekezeti kérdés miatt látszott megbillenni, a két erdélyi fejedelem (Bethlen Gábor és I. Rákóczi György) támadásai megerősítették a magyarországi rendek korábbi helyzetét. Az 1622. évi soproni országgyűlés és a linzi béke helyreállította a rendek és az uralkodó közti viszonyt.⁵ Ezzel szemben az osztrák tartományokban (főként Alsó- és Felső-Ausztriában valamint Stájerországban) már a század első negyedétől igen erős, az erőszakos kitelepítésekkel és áttérítésekkel jellemezhető ellenreformáció ment végbe.⁶ A Habsburg Monarchia törzstartományaiban tapasztalható valláspolitikai a Magyar Királyságban békésebb eszközöket igyekezett igénybe venni: a szabad királyi és földesúri mezővárosokba egyre-másra települtek a főként jezsuiták által irányított tanintézmények és velük együtt rendházaik.⁷ E rendházak váltak az állami eszközökkel is támogatott lassú térítési folyamat bázisaivá.⁸ A főnemesek áttérése a

³ Hinrichs 1996; Vierhaus 1984: 15–38. A Habsburg Monarchia országaiban végbement változásokról: Bahlcke 1999; Mikulec 1992.; Mikulec 2002; Sterneck 2005; Hrdlička 2007 357–366.; Mikulec 2008; Fejtová 2012

⁴ Pálffy 2015

⁵ Péter 1994; Pálffy 2013b; Pálffy 2014.; Dominkovits – H. Németh 2013

⁶ Herzig 2000; Deventer 2003; Kunisch 1998; Mikulec 2005

⁷ Molnár 2005; Molnár 2009.; Kádár 2017

⁸ Fraknói 1868–1872: 2. köt. 40–55., 233–249., 372–379; Bitskey 2010; Bitskey 2001; Tusor 1999; Tusor 2005

17. század utolsó harmadára lezárult,⁹ ahogy a magyarországi állami hivatalokban működő szakértő közép-nemesi rétegből is.¹⁰ A katolikus megújulás folyamatának eredményeit az országgyűlési viták és végzések is megerősítették, a hazai protestáns politikai elit mind jobban háttérbe szorult.¹¹

Amíg a felek a korábbi ellentéteket viszonylag hamar (1606–1608, 1622, 1645) rendezték, és a rendek illetve az uralkodó közötti belpolitikai egyensúly helyreigazításokkal ugyan, de helyreállt, az 1660-as évek időszakában az ekkorra I. Lipót környezetét alkotó és az új uralkodó embereiből álló új politikai generáció szeme előtt kizárólag az állam hatékony működtetésének kérdése lebegett.¹² A bécsi kormányzat átszervezett politikai rendszerével egy alapvetően megváltozott magyar politikai elit tárgyalt, amelyik már nem a 17. század első negyedében született generáció volt, amelyik számára ez a kompromisszum és az ebből adódó politikai játékszabályok maguktól értetődőek és megismételhetők voltak.¹³ A teljes politikai fordulatot és a bécsi kormányzat által preferált államigazgatási reformokat a Wesselényi-összeesküvést követő időszak tette lehetővé. Az összeesküvést követő fegyveres felkelések és felségsértési perek sora egyedülálló volt a 16–17. századi magyarországi politikában, de a bécsi kormányzat így megkötöttség nélkül hajthatta végre reformterveit. A Magyar Királyságban rendkívül nagy adókat róttak ki, és az adókievetés módjában is gyökeres változásokra került sor. A katonaság ellátásán alapuló repartíciót és a forgalmi adóként bevezetett accisat az országgyűlés jóváhagyása nélkül szedték.¹⁴ Az ország kormányzására a Gubernium létrehozásával egy a központi szervekhez jobban kötött hivatallal igyekeztek a rendi kormányzás helyett egy új rendszert felállítani. A Gubernium azonban az országban uralkodó állapotok miatt lényeges szerepet nem játszhatott. Az ország rekatolizálása az új igazgatási szerv első feladatai között szerepelt. A protestáns templomokat minden esetben

⁹ Fazekas 2014; Tusor 2002: 206., 209–210.; Tusor 2011

¹⁰ A kezdeményezést már Rudolf uralkodásakor fellelhetjük: ÖStA FHKA HFU UMB RN 8. 1602. fol. 172–189. A katolikus bányatisztek előnyben részesítésére lásd: RN 10. 1618. fol. 52–65., 112–116., RN 11. 1623. fol. 271–273., RN 11. 1625. fol. 246–257., RN 11. 1626. fol. 138–141, 295., 615.; ÖStA FHKA HFU RN 142. 1630. Juli fol. 144–157., RN 196. 1655. Juli fol. 44. Vö.: Bahlcke 1999; Hrdlička 2007

¹¹ Szilágyi 1885; Fabó 1873.; Zsilinszky 1881–1897: 2. köt. 186–267.; Bessenyei 1991: 255–263.; Tusor 1998

¹² Az I. Lipót mellett működött politikai körökről és tagozódásáról lásd Stefan Sienell alapvető monográfiáját: Sienell 2001.

¹³ Tusor 2015

¹⁴ Nagy 1995

elkobozták és átadták a katolikus egyháznak.¹⁵ A bevezetett intézkedések egyrészt vallási polgárháborúhoz¹⁶ vezettek, a belpolitikai élet addigi kompromisszumokra épülő biztonsága felborult, a régi játékszabályok immáron nem működtek.

A Habsburg kormányzat által bevezetett intézkedések ugyan igen gyorsak és hatékonyak voltak – főként a katolikus egyház intézményeinek helyreállításában és az intézményrendszer alapjait jelentő birtokok és épületek átvételében –, de az adóterhek megnövekedése és a felekezeti viszonyok gyökeres átalakítása miatt a magyarországi politikában gyors ellenhatásokhoz vezetett. A Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc e hatások következményei voltak. Ekkor a 17. század végétől tapasztalható „vallási polgárháború” időszakában az ellentétes felekezetűek automatikusan ellenségnek, sőt háborús helyzetben kémnek minősültek. Ez alól a Rákóczi-szabadságharc valamelyest kivételt jelentett, hiszen részben ismét az evangélikusok kerültek fölénybe, de a kiegyensúlyozott valláspolitikát következtében bizonyos kompromisszum és együttműködés jött létre a különböző felekezetűek között.¹⁷ A szatmári békekötés politikai körülményei elősegítették, hogy a 17. század végére kialakult új közigazgatási berendezkedés viszonylag békésen tudott kialakulni, és egészen 1848-ig működni. A teljes magyarországi központi közigazgatás reformja megvalósult a 18. század első negyedében, és a Gubernium helyére lépő Magyar Királyi Helytartótanács, valamint az átszervezett Magyar Királyi Kamara és a Magyar Udvari Kancellária együtt alkották a Magyar Királyság állami igazgatásának a gerincét. Jóllehet a magyarországi vármegyék belpolitikai fontossága megmaradt, a szabad királyi városok esetében azonban (ahogy a központi kormányzervek esetében is) a katolikus megújulás programja sikeres volt, a közigazgatás legfontosabb posztjait csak katolikusok foglalhatták el, és a bevezetett új igazgatási elvek megmaradtak.

A megváltozott belpolitika leginkább a magyarországi szabad királyi városokat érintette, ahol az 1670-es évek elejétől jelentős politikai fordulatra került sor. A változás részben a rekatolizáció céljait, másrészt pedig az államigazgatás és főként a hadsereg megnövekedett kiadásainak finansiális hátterének biztosabbá tételét szolgálta. Az eladósodott és adóterheit nehezen fizető városok helyett a központi kormányzat nagyobb és biztosan beszédhető adóbevételhez akart jutni a városoktól. A gazdasági problémák megoldására a kormányzat a monarchia más tartományaihoz hasonló igazgatási eszközöket kívánt bevezetni: a városi tanácsok belső összetételének befo-

¹⁵ Rácz 1889–1905; Benczédi 1978; Benczédi 1980: 53–57., 68–74.; S. Varga 2008; Payr 1917: 425–479.; Péter 1995; Michels 2013; Mihalik 2017: 152–166., 183–197.; Kónya 2000; Scheutz, “Compromise and Shake Hands.”

¹⁶ Mihalik 2017: 19., 93.

¹⁷ Összefoglalóan: Misóczki 2009

lyásolásával és a városi gazdálkodás állami felülvizsgálatával és megreformálásával. A központi kormányzat elsődleges célja a városi gazdálkodás megreformálása volt, amit több oldalról közelített meg. Egyrészt a városi igazgatást még tagoltabbá, összetettebbé, ellenőrizhetőbbé kívánta tenni, másrészt a szervezetet irányító és működte-tő személyzet összetételét akarta oly módon összeállítani, hogy az olyan emberekből álljon, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeznek, lojálisak az államigazgatáshoz és a város vagyonát megbízhatóan kezelik, azt nem saját céljaikra használva fel. A beavatozkozás kezdeti időszakának elsődleges feladata volt, hogy a legfontosabb tisztekben lévő polgárokat leváltssák, és helyükbe katolikusokat állítsanak. A rekatolizáció nem csupán az egy állam–egy vallás ismérveinek kiterjesztését szolgálta. A katolikusok kiválasztása a 17. század utolsó harmadának belpolitikai viszonyai között a lojalitás elsődleges ismérve volt.¹⁸

Az alattvalói hűség biztosítása mellett a városok gazdasági talpra állításának igénye sem szorult ekkor háttérbe. A városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát mozdították volna elő a biztosok által a tanácsba delegált új tagok kiválasztásának szempontjai, mivel az utasításokban kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közgazdasági ismeretek megléte is.¹⁹ A kamarai biztosok véleménye szerint a legfontosabb tisztek választását — „miután a város romlása és megtartása szempontjából az első vezetőknek számítanak” — el kell venni a néptől, és azt uralkodói döntés alá kellene vonni. A városoknak csupán jelölési joguk maradt volna, és a jelöltek közül a kamarai biztosok választották volna ki a megfelelő személyeket, mint ahogy az Ausztriában szokásban volt („sicuti moris est in Austria”). Abban az esetben, ha a kamara a jelöltek közül nem tud megfelelőt választani, a Magyar Kamara döntése alapján lehetett volna eljárni.²⁰

A felterjesztés szélsőséges eszközeit végül sosem alkalmazták, hanem egy határozottan katolikusokat támogató, de a város gazdálkodásának felszínén tartását is szem előtt tartó politika érvényesült. A város kulcsvezetőinek pozíciói az első évek utasításaiból is egyértelműen kitűnnek. A város vezetői közül a bírót, (ahol volt) a polgármestert és a jegyzőt mindenképpen a központi hatóságok jelöltjei közül kellett kiválasztani.²¹ A bíró és esetenként a polgármester mellett a belső tanács, majd

¹⁸ H. Németh 2018a

¹⁹ Mintaként lásd erre: Rügge 2000: 70–108. A Magyar Királysággal kapcsolatban: Pál 2007; Pál 2008

²⁰ MNL OL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1673. márc. 4.

²¹ Uo. 1674. ápr. 22., MNL OL E 210 (Misc.) Civitatensia 20. t. 2. sz. Bécs, 1677. dec. 22., AMK Schw. No. 9214. Bécs, 1673. dec. 6. Ugyanez Lőcsén: MNL X/36/2., ill. Besztercebányán: MMBB Spisy Fasc. 286. No. 38.

a választott tanács, illetve ahol létezett, a külső tanács tagjainak összetételét is egyre inkább befolyásolták a kirendelt biztosok. A választóbiztosok feladata azonban nem volt egyszerű, mivel a rendelkezésre álló személyek közül — főként az első időszakban — igen kevesen feleltek meg az uralkodói szándékoknak. A katolikus felekezethez tartozás mellett a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal (benepossessionatus) és képzettséggel (qualificatus) kellett rendelkeznie.²² A 17. század utolsó harmadában a gyors váltásokkal járó sietség miatt sokszor nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került igen jelentős városi tisztségbe.²³ Ennek ellenére nem mondható el, hogy az uralkodói szándékkal ellentétben a felekezeti alapon történt változások nagymértékben és visszafordíthatatlanul csökkentették volna a városok vezetőinek szakképzettségét. Sőt, a váltást követő második generációnál már ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg!

A 17–18. század fordulójától a katolikus városvezetők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel rendelkeztek, és immáron elképzelhetetlen volt, hogy erős társadalmi kapcsolatok nélkül választassanak meg valakit. A konvertita városvezetők mellett nagy súllyal vettek részt a városok vezetésében a fontos családi és társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkező városi nemesek, akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak. Erre a körre jellemző, hogy utódaik részben a városi vezetésben maradtak, részben állami szolgálatba álltak, vagy állami szolgálatban állóhoz mentek feleségül. A 18. század első évtizedeiben már találkozzunk olyan polgárcsaládból származó városvezetőkkel, akik katolikusként megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek. Polgári foglalkozásuk és rokoni kapcsolataik egy része miatt a helyi polgársághoz kötődtek, de az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított egyéb rokonsági kapcsolataik az államigazgatáshoz is kötötték őket.²⁴

A fenti keretek döntően határozták meg, hogyan zajlott az országgyűlési követek kiválasztása, kik képviselték, képviselhették az egyes szabad királyi városok érdekeit. A 15. század második felétől kialakult városi országrendiség a 16. században vált

²² „...necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificate, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.” AMK Schw. No. 9277. Bécs, 1674. dec. 16. Vö. No. 9332. Pozsony, 1675. jún. 19., No. 9405. Kassa, 1676. jan. 7., No. 9475. Bécs, 1677. dec. 24., No. 9476. Pozsony, 1677. jan. 2., No. 11008. Bécs, 1696. dec. 2.

²³ Szűcs 1963: 156.; Špiesz 1983: 29–46; Špiesz 1983: 83–95; Špiesz 1991; Marečková 1993

²⁴ Vörös 1975; Kosáry 1987; Tóth 1996

biztossá, amit az is mutat, hogy (ellentétben a korábbi évekkel) a század közepétől már fel sem merült egyetlen városi tanácsban sem, hogy követeit ne küldje el a diétára. A városi követek száma ebben az időszakban még nem rögzült, de a városok általában két, néha három vagy akár négy személyt is kiküldtek a diétákra. A városi követek utasítását és a megbízóleveleket a városi belső tanácsok adták ki, az abban foglalt pontok főként saját érdekeik védelmére szorítkoztak. A követek minden esetben a tanács tagjai voltak, ám sok esetben a városi jegyző is köztük volt, vagy vele egészítették ki a kétfős küldöttséget.²⁵ A 17. század várospolitikájának állami felügyelete okozhatta azt, hogy a városok az országgyűléseken is (kiszolgáltatottabb helyzetüknél fogva) inkább az uralkodó törekvéseit támogatták. A városoknak az uralkodó, a kormányzat által történő erős befolyása végül a 17. század végétől valósult meg, és hatása a 18. századtól a diétákon is egyértelműen tetten érhető. A változás szemmel látható politikai következménye volt, hogy a szabad királyi városok létszámának törvényi korlátozása éppen az 1687. évi országgyűlésen valósult meg, félve attól, hogy a városok száma meghaladja a vármegyék számát.²⁶ A többi városi tisztviselőhöz hasonlóan a követek személyét is a kamarai szervek befolyásolták. Ez a politikai kontroll nyilvánvalóvá vált abban, hogy a vallási vitákban korábban aktívan az ellenreformáció ellenében felszólaló városok követei között már az 1681. évi országgyűlésen legalább az egyik követ katolikus volt, de előfordult, hogy olyan városok esetében, amelyek ekkor még egyértelműen evangélikus többséggel bírtak, mindkét követ a katolikusok közül került ki. A felekezeti összetétel egyértelműen a kamara utasításai szerint változott. Az első ilyen országgyűlésen a negyedik rend 49 követéből 30 katolikus, míg mindössze 16 evangélikus és 3 református volt. Az erős evangélikus városvezető elittel rendelkező Kassa, Pozsony és Eperjes városai például csak katolikus követekeket küldtek a diétára! Lőcse esetében konkrétan kimutatható, hogy Johann Fabritius és Daniel Weber jelölése a szepesi kamarai adminisztráció nyomására történt, a híres evangélikus nyomdász, Johann Brewer kiválasztása pedig a város többségét alkotók véleményét tükrözte. A kiállított megbízólevelek és az utasítás is három követnek szólt, de a soproni diéta tárgyalásain hivatalosan csak a két katolikus jelenhetett meg.²⁷

A fent bemutatott keretek, a megváltozott városi elit összetétele nagyban befolyásolta tehát a városok vezetőinek személyét. A kassai követek közül az alábbiakban

²⁵ Kassa városa például 1609-ben három követet küldött Pozsonyba: AMK H I. 1609. november 16.

²⁶ CJH 1657–1740: 1687. 17. tc.; Szijártó 2005: 168–173.

²⁷ MML XXI/10. pag. 28–36.; MNL OL E 254 (Repr., inf., ins.) 1681. április No. 38., 46. Paver-csik 1979 385.

(a területi korlátok miatt is) néhány jól megfogható tipikusnak tekinthető pályaképen keresztül mutatjuk be e változások társadalomtörténeti hatásait. Amíg a 16–17. században a városi jegyzők szerepe kiemelkedő volt, addig a 17. század végétől szerepük jelentősen lecsökkent. Elegendő talán most csak a leghíresebb kassai jegyző, kis ideig a bírói tisztelet is betöltő Bocatius Jánosra utalnunk. Bocatius az 1601. évi országgyűlésen még jegyzőként vett részt, majd Bocskai István felső-magyarországi hadjárata idején a fejedelem szűk körű értelmiségi tanácsadói közé került, hogy majd annak külföldi követeként kerüljön I. Rudolf fogságába. Bocatius, ahogy több más társa is, meghatározó polgári értelmiségiként és egyikeként a felkelés ideológiáját meghatározó társainak a belpolitikai életben is kiemelkedő szerepet játszott.²⁸ Daniel Türkóczi jegyző hét országgyűlésen is részt vett, az általa vezetett és szerencsésen fennmaradt napló így vált a kora 16. századi országgyűlések megkerülhetetlen forrásává.²⁹ A 17. század végén mindössze egyetlen jegyző, Kercho András szerepel a diétai küldöttek között, jóllehet 1741-ig összesen 14 kassai követről tudunk. Kercho egyébként eleve katolikus polgárként jutott hozzá a jegyzői tiszthez, hiszen ez utóbbi tisztséget az 1670 utáni időszakban a kirendelt királyi biztosok kiemelten kezelték, és utasításainak megfelelően csak és kizárólag katolikusokat kellett e tisztségre rendelni.³⁰ Kercho egy Turóc vármegyei családból származott, mint az 1709. december 30-án feleségével közösen tett végrendeletéből kiderül, és Kassára érkezésekor semmilyen örökösét vagyonnal nem rendelkezett. (Ez némiképp a 17. századi kassai elit meghatározó szereplőjének, Keviczky Jánosnak életútjával hozható párhuzamba.³¹) Szentsimonyi György özvegyét vette el, 1691 és 1697 között a választott községben tevékenykedett, majd 1699-től 1710. augusztus 14-én bekövetkezett haláláig a belső tanács tagja volt. Pályája a kassai jegyzők által befutott hivatali életutakhoz hasonló, és azt egyedül az a korszak törte meg, amikor II. Rákóczi Ferenc csapatai elfoglalták a várost. Kercho ugyanis 1705 és 1707 között nem szerepel egyetlen városi tisztségben sem. Megszerzett földjei azonban a kassai külvárosnak azon részén feküdtek, ahol a városvezetők többsége is birtokot szerzett. Szomszédjai a Demeczkyek, Johann Grasz és Jászay János voltak.³²

A kassai városi elit tagjai között még a 17. században is jelentős számú német polgár szerepelt annak ellenére, hogy ez az az időszak, amikor a németiség jelentősége mind kisebb lesz, és a városba nagyszámú magyar lakosság költözött be. Beköl-

²⁸ Teszelszky 2008; Teszelszky 2010; Teszelszky – Zászkaliczky 2012

²⁹ Szabó 2014

³⁰ Németh 2018a: 790–794.

³¹ Wick 1933: 101–110.; Újváry 2001: 423–425.

³² AMK H III/2. re. 9., Schw. No. 12869.

tözésük már a 16. század közepén megindult, de a városi elitben betöltött szerepük leginkább a 17. században vált oly jelentőssé, hogy mintegy felváltották a korábbi német elitet. A kassai magyarság számának és jelentőségének megnövekedésével nem csupán a város etnikai és hatalmi térképét rajzolták újra, hanem a reformációtól egyeduralkodó evangélikusság hatalma is csorbát szenvedett az által, hogy a magyarok döntő többsége a reformátusok közül került ki. A két felekezet közötti ellentéteket még tovább élezte az állam által is preferált katolikusok beáramlása.³³ A 17. század végi országgyűlések időszakában mindössze Andreas Breiner és Michael Goldberger kassai tanácsosok jelentek meg megbízólevelükkel a pozsonyi diétakon. A jelenség egyaránt kötődik Kassa etnikai változásaihoz éppen úgy, mint ahhoz, hogy a katolikus küldöttek kiválasztását a felsőbb hatóságok kiemelten kezelték. A kassai magyar akatolikus polgárságot Féja Dávid és Vida András képviselték. Mindannyian a régi kassai polgárság képviselői voltak, társadalmi beágyazottságuk a 17. századi helyi városi vezető elithez hasonlítható.³⁴ Ugyanez a tendencia folytatódott a Rákóczi-szabadságharc időszakának országgyűlésein is, ahol Rákóczi kiegyensúlyozott felekezeti politikájának köszönhetően egyensúlyba jutottak a protestáns felekezetek és a katolikusok képviselete.³⁵

A kassai országgyűlési követek között a legkarakteresebb változást a katolikus magyar nemesek számának hirtelen megnövekedésében láthatjuk. Kassa regionális központi jellege, a felső-magyarországi régió hadügyi és kamarai igazgatásának központjaként betöltött szerepe és a korszak társadalomtörténeti jellegzetességei arra predesztinálták a várost, hogy a Nyugat-Európában is egyértelműen megjelenő városban élő nemesség egyik helyi központja legyen. A város rendi társadalmának ilyen jellegű átalakulását támogatta az is, hogy Kassa a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti terület székhelyeként a magyarországi és az erdélyi nemesség váltóhelyeként is működött.³⁶ A 17. század végén tartott országgyűléseken és kisebb gyűléseken a város nevében megjelentek szinte mindegyike e kategóriába osztható. Szentmártony Imre a korszak jogász-értelmiségi körébe sorolható, aki Kassán ismert és elismert ügyvédként tevékenykedett,³⁷ 1703 és 1720 között a belső tanács tagja, a Rákóczi által megszállt Kassa bírása három évig, a kuruc országgyűléseken rendszeresen vett részt. Felesége, Marussy Katalin, Orbán István özvegye, a Lászy és

³³ Újváry 1984 A felekezeti viszonyokra újabban: Németh 2017

³⁴ Újváry 1979; Újváry 1994

³⁵ H. Németh 2019

³⁶ H. Németh 2002, H. Németh 2014a, H. Németh 2014b

³⁷ Az ügyvédi esküt 1702. január 2-án tette le az egri káptalan előtt. AMK Schw. 11831.

Regéczi családdal állt rokonságban, apja Abaúj vármegye szolgabírája volt.³⁸ Demeczky Mihály gyergyószéki nemesi családból származik, aki az adatok szerint éppen az 1670-es években került Erdélyből a Magyar Királyságba. A nagyszombati jezsuita egyetemen szerezte meg jogi ismereteit, majd Abaúj vármegyében telepedett meg. Thököly Imre szolgálatában állva látta el követként a fejedelem képviselőt. Kassán városi jegyző lett, majd igen hamar a belső tanács tagja, a város birtokainak igazgatója, 1686-ban és 1687-ben bíró,³⁹ de esküdtként és számvevőként a vármegyében is kisebb tisztségeket látott el.⁴⁰ Demeczky nem csupán véletlenszerűen kiválasztott embere lehetett a királyi biztosoknak, hiszen az 1674-ben nagy nehezen kiválasztott Udvarhelyi Mihály káptalani jegyző (aki egyszerre látta el a városi és a káptalani teendőket) helyére a nagyszombati jezsuitáktól érkező fiatal nemes egy nagyon nehéz problémára volt megoldás.⁴¹ A városi jegyzői állás nem csupán fizetéshez juttatta őt, hanem jelentős befolyással is járt. Állása megtartása érdekében állítólag azt sem tartotta elvetendőnek, hogy az 1687. évi országgyűlésen a szabad városi tisztújításokról hozott határozat ellenében lobbizzon. Miután azonban ez kiderült, összekülönbözött a városvezetéssel, lemondott polgárjogáról, sőt ezt megelőzően a városi tanácsülésekre sem volt hajlandó eljárni, ellenben a házában gyűlt össze a városvezetés belső ellenzéke. Jóllehet ez az áldatlan állapot I. Lipót parancslevelének szigorú utasítására rendeződött, kapcsolata a tanáccsal ezt követően sem lehetett felhőtlen, hiszen már nem vállalt további tisztséget.⁴²

Demeczkyhez és Szentmártonyhoz hasonlóan Jászay László is jogi végzettséggel bíró értelmiségi nemes lehetett, bár konkrét bizonyítékunk nincs arra, hogy bármilyen végzettsége lenne. Az országgyűlési követi funkció, a város ügyeiben tett szolgálatok és különböző követjárások azt valószínűsítik, hogy e két tanácsoshoz hasonlóan Jászay is e rétegből érkezhetett. Ezt támasztja alá az is, hogy 1676-ban a városnak tett szolgálataira és szegénységére hivatkozva kérte a tanácstól azt, hogy tekintsen el a hitlevél bemutatásától valamint a polgártaksa kifizetésétől. Hat évvel később már a belső tanács tagja, és nem tudunk arról, hogy a választott községben szerepelt vol-

³⁸ AMK H III/2. re 9., Schw. No. 10517., 12018., 13383., 13603. A város követeként: Schw. No. 12185, 12228., 12355., 12782.

³⁹ ÖStA FHKA HFU RN 280. fol. 284–286., AMK Schw. No. 9777., 10699.; H. Németh 2006: 257.

⁴⁰ Gyergyószék testimoniálisa a család nemességéről: http://demeczky.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=369 (Letöltés ideje: 2019. március 20.) Egyetemi éveiről: Zsoldos 1990: 183., 190., 196. Thököly követeként: Gergely 1886–1888: 11. köt. 493.

⁴¹ H. Németh 2018a: 793.

⁴² AMK H III/2. mac. 86. fol. 1., 114., 121–122., Schw. No. 10564.

na.⁴³ Már ekkor a felső-magyarországi városok gyűlésére küldött kassai követ, majd a következő évben országgyűlési követ, majd az 1687. évi országgyűlés határozatai szerint az evangélikusok számára biztosítandó templomhely kijelölésével megbízott bizottság tagja a bíró és Váncsay Balázs városi ügyész mellett.⁴⁴ Utóbbi a következő időszak kiemelkedő kassai politikusának, Váncsay Istvánnak apja, pályafutása egyben rámutat a korszak átmenetiségére, a megváltozott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Az előbb említett bizottságban utolsóként említett Váncsay Balázs magyar kántorként, majd a város ügyészeként jelenik meg forrásainkban. A család nemességének egyik megszerzője. Testvéreivel, Mihállyal és Mátyással együtt kapta meg 1665. május 4-én I. Lipóttól az armálist.⁴⁵ Váncsay megfelelő kapocsként szolgálhatott a katolikusok és az evangélikusok között, hiszen igen korán katolikus hitre tért. Fiát, Istvánt 1673. július 25-én keresztelte meg az evangélikus lelkész, kereszt-szülei a város evangélikus elitjének prominens képviselői, Madarász Márton, Kassai István, Pischel Sándor orgonista, Kiss Ádámné Puttemberger Zsófia, Tornay Andrásné Liptai Judit, Féja Dávidné Faigel Judit, voltak.⁴⁶ Második gyermekét, Gábort 1681-ben már a katolikus plébános tartotta keresztvíz alá,⁴⁷ így áttérése e két időpont közé tehető, de talán nem volt messze attól az időponttól sem, amikor a magyar kántorból városi ügyész vált, hiszen korábban is szokás volt az aposztata értelmiséget valamilyen állami vagy városi szolgálattal jutalmazni, egyben gondoskodni megélhetésükről. 1676 környékén kerülhetett sor erre, amit talán az is mutat, hogy ebben az évben Újvári-Bodnár András kassai lakos éppen emiatt szidta rettenetesen Váncsajt, oly annyira, hogy 100 tallér büntetésre ítélték Újvárit.⁴⁸ Az ekkor már jócskán katolizált tanács talán épp aposztata mivolta miatt választotta őt arra a célra, hogy a város ellen vonuló Thökölyvel tárgyaljon.⁴⁹

Váncsay Balázs személye egyben összekötő kapocs is a következő kassai városvezető generációhoz, azokhoz az elittagokhoz, akik az ekkor megrendezett országgyűléseken már teljesen más viszonyok és politikai kérdések közepette képviselték Kassa város érdekeit. Váncsay Balázs evangélikusnak (vagy reformátusnak) született fia,

⁴³ AMK H II. 1676., ill. Németh 2006: 269.

⁴⁴ AMK H III/2. pur. 30. fol. 106. 1686. július 29., fol. 110. 1686. augusztus 5., mac. 85. fol. 98. 1687. január 3., mac. 86. fol. 66. 1687. szeptember 6., fol. 92. 1687. szeptember 30.

⁴⁵ MNL OL C 30 (Acta nob.) Pozsony vm., Documenta No. 22., ill. uitt Pozsony vm., Protocolum investigationis nobilium, 471., Pozsony vm., Investigatio nobilium, A füzet pag. 8.

⁴⁶ Štátny Archiv v Košiciach, Zbierka cirkevných matrík (=ŠtAKE, Zb. cirk. matr.), Evanjelická cirkev, 1673. pag. 626.

⁴⁷ ŠtAKE, Zb. cirk. matr. Rímsko-katolícká cirkev, 1681. pag. 373.

⁴⁸ AMK Schw. No. 9442.

⁴⁹ AMK Schw. No. 9830.

István ugyanis a kassai városvezetés legmeghatározóbb, legnagyobb befolyással, de egyben a korszak kassai várospolitikájának legnagyobb botrányát is okozó figurája. Társadalmi kapcsolatait tekintve egyértelműen a nemesi rangjára büszke, a vármegyei nemes családokkal rokoni kapcsolatot kereső városvezetők közé oszthatjuk a fiatal Váncsyt.⁵⁰ Már fiatalon megosztó egyéniség lehetett, ugyanis 1692-ben Tarnóczy Mihállyal került szóváltásba. Az ifjú Váncsay be akarta csapni Tarnóczyt, akit annyira elöntött az indulat, hogy Váncsyt végigkergette az apáti szőlőhegyen, de előtte majd agyonütötte a hirtelen felkapott kisbaltával, majd a fürgén elillanó és a tőkék között menekülő Váncsay után hajított kővel is majdnem halálos sebet ütött volna, ha az alig 20 éves későbbi bíró nem olyan gyors.⁵¹ A városi tanácsban a II. Rákóczi Ferenc által újra megválasztott tanácsban kezdte pályafutását szószólóként, de a következő években azonnal a belső tanács legelőkelőbb tagjai között találjuk. A szabadságharc időszakában az egyik leggyakrabban Rákóczihoz, legfontosabb tisztviselőihez és a kuruc országgyűlésekre kiküldött kassai tanácsos volt.⁵² Az ifjabb Váncsyt a Rákóczi szabadságharcot belpolitikai értelemben lezáró 1712. évi országgyűlésen találjuk a korszak egyetlen városi jegyzőként kiküldött kassai követével, Hlavathy Andrással az oldalán. A két követ az országgyűlésen az ismételten szabad királyi városi rangot kapott városokkal vívott rangvitán kívül a kilátástalannak ítélt adómegállapodásban serénykedett főként, valamint az új kassai plébános kiválasztását segítették elő.⁵³ Váncsay ekkor már tekintélyes tanácstag, 1709-ben helyettes bíró, majd a következő két évben megválasztják bírónak.⁵⁴ Olyan ember, aki felvállalja a konfliktusokat bárkivel, ha saját érdekeit kell is megvédenie, de ha családtagjait bármilyen inzultus éri, akkor is.⁵⁵ Láthattuk, hogy protestánsnak született, de 1712-ben már biztosan katolikus, hiszen ebben az évben Radikovicz István ikergyermekének egyik keresztapja,⁵⁶

⁵⁰ Feleségei a Kiséry és Pálfalvy családokból származtak. AMK Schw. No. 13390., 13675., 13961., 14117., Schr. No. 19712.

⁵¹ AMK Schw. No. 10517. 1692. november 1.

⁵² AMK H I. 12541/2. Miskolc, 1706. január 24., 12541/3. Miskolc, 1706. február 14., 12541/4. Miskolc, 1706. január 31., 12726/14. Késmárk, 1707. január 10., 12726/30. Köröm, 1707. június 16., H III/2. mac. 103. fol. 29. 1707. március 21., fol. 37–38. 1707. április 15., Schw. Nr. 12516.

⁵³ A két követ reversálisa: Schw. No. 13201. Beszámolóik: AMK H I. 13310/2., 7–9., Schw. No. 13182.

⁵⁴ Schw. No. 12871. Kassa, 1709. augusztus 9., Schw. No. 13010. 1710. augusztus 18., Schw. No. 12984. 1710. augusztus 21., H III/2. re 9. fol. 144., 149.

⁵⁵ Váncsay István sógornője védelmében kelt birokra Czirjái Mihállyal például Surányi István tanácsos lakodalmán. AMK Schw. No. 13151., 13168. Felesége, Pálfalvy Julianna hagyatéka ügyében az egész Pálfalvy családdal hosszan pereskedett: uott. No. 14117.

⁵⁶ ŠtAKE, Zb. cirk. matr. Rímsko-katolícká cirkev, 1712. pag. 393.

de áttérésének az is a biztos jele, hogy az 1712. január 28-án tartott újabb, immáron Franz Meixner kamarai tanácsos előtt lezajlott tisztújításon megválasztott, tisztán katolikusokból álló tanácsban az előkelő második helyen szerepel. A tanácsosi hely mellett ekkor adószámvevőnek is megválasztották.⁵⁷

Váncsay csak 1714-ben került ki a tanácsból, és feltételezhetjük, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején viselt dolgai, a város pénzügyeinek elfogult kezelésének gyanúja lehetett az ok. 1717-ben báró Johann Ignatz Viechter kamarai tanácsos, kirendelt választási biztos elsődleges feladata Kassa gazdálkodásának rendbetétele volt. Ennek szellemében választatott Máray Bertalan személyében ebben az évben elsőként polgármestert a városban, kérte be az összes számadást, és igyekezett a korábbi rossz gazdálkodás felelőseit felkutatni. Váncsay is köztük volt, hiszen a jelentés szerint őt csupán azzal a feltétellel választották meg ismét tanácsosnak, ha bírósága idejénnek számadásait benyújtja felülvizsgálat végett. Ekkor derült ki az is, hogy Váncsay a szabadságharc felfordulása közepette ügyeskedhetett a városra háramlott javakkal is, mivel a vizsgálat során kiderült, hogy 13 végrendeletet kivett a város levéltárából, amelyek azután már nem is kerültek elő többé. A végrendeletek mindegyikében a város volt az örökös.⁵⁸ A gyanú ellenére ebben az évben helyettes bíró,⁵⁹ a következő évben pedig szószólónak és bírónak is jelölték. A kettő közül utóbbit nyerte el szavazattöbbséggel, és 1727-ig, kilenc év bíróként eltöltött idő után tette le csak a hivatalt!⁶⁰ A várost igen kemény kézzel tartotta Váncsay az uralma alatt, amit az is mutat, hogy a bírói tisztet nem a tanács szavazataival, vagy önként hagyta el, hanem – a korban igen ritka kivételként – külön eljárással. 1726 januárjában a minden évben várt uralkodói parancslevél tartalmát közvetítő Szepesi Kamara értesítette a várost, hogy nem küldenek ki választási biztost, hanem biztos nélkül történik a választás. Egyetlen kitételként meghagyták, hogy Váncsay az 1709 és 1712 közötti számadásait nyújtsa be a kamarának felülvizsgálat végett.⁶¹ Ennek előzményeként már az 1724. évi tisztújításon kifogásolta a királyi biztos Váncsay gazdálkodását,⁶² de miután a többszöri felszólításra sem nyújtotta be a bíró a több mint egy évtizede lappangó számadásokat, Mednyánszky Pál Lipót királyi biztos a bírót leváltotta, és addig nem engedték a város legfelső vezetésének a közelébe sem, amíg

⁵⁷ AMK H III/2. re. 9. fol. 159–160.

⁵⁸ MNL OL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1717. No. 34.

⁵⁹ AMK Schw. No. 13964. 1717. november 10.

⁶⁰ AMK III/2. re. 9.

⁶¹ AMK Schw. No. 15181. Kassa, 1726. január 1.

⁶² MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1724. október 27.

nem pótolta azt.⁶³ Kassa városa volt bírása ügyét kiemelten kezelte, aminek egyrészt oka lehetett Váncsay tekintélye, de az is, hogy a királyi biztos és az uralkodó eljárása súlyosan sértette a kassai tanács jogait. A városi tanács sorra fordult a Magyar Udvari Kancelláriához és az Udvari Kamarához, Adam Aloysius Talheim a kancellária mellett működő bécsi ágensnek pedig külön megbízást adtak csak ennek az ügynek az intézésére. A tanács sem pénzt, sem a városi pincékben őrzött hegyaljai borokat nem sajnálta annak érdekében, hogy Váncsay minél hamarabb visszatérhessen a bírói székbe. (Pozsonyi lelkészként még Bél Mátyást is felhasználták, mivel a kancellárnak küldött két hordó bort az ő pincéjében helyezték el.)⁶⁴ Talheim megszolgált a neki kifizetett pénzt, és a bor is jó szolgálatot tehetett, ugyanis 1728 februárjában már a kancellária javasolta az Udvari Kamarának, hogy támogassa Váncsay visszahelyezését, mivel végül benyújtotta a számadásokat, a pénzzel elszámolt. A kancellária véleménye szerint Váncsay olyan ember, aki már bizonyította rátermettségét, Kassa, mint királyi birtok (*peculium regium*) érdekében sokat tett, jól viselte tisztét.⁶⁵ Az uralkodói engedély ennek értelmében nagyon gyorsan meg is érkezett Kassára, ahol Váncsay rohamos tempóban szerezte vissza hatalmát a város irányítása felett, mivel már ebben az évben helyettes bíróként működött, majd a következő évben a királyi biztos előtt tartott választáson nyerte vissza a bírói széket.⁶⁶ Jóllehet a Szepesi Kamarai Adminisztráció ezt követően korántsem volt elégedett Váncsay működésével, mivel nehezményezték az általa elrendelt különféle luxuskiadásokat, ismételten hiányoztak a számadások, az árvaszék működésének alapelveit nem rögzítették, a városi birtokok urbáriumát még mindig nem készítették el, a több mint harmincezer forintot érő patikát 3000 forintért adták bérbe, és legfőképpen a városra hárított birtokokról sem volt semmilyen kimutatás.⁶⁷ Ennek ellenére Váncsay az 1729-es és 1730-as, valamint az 1733-as tisztújításon is győzedelmeskedett a többi jelölttel szemben, haláláig a tanács első helyein ült. Miután pedig a bevett gyakorlat szerint az első tanácsos egyben a város gazdálkodását is a kezében tartó polgármesteri tisztelet is betöltötte, méltán mondhatjuk el, hogy Váncsay István a 18. század első felének legmeghatározóbb jelentőségű kassai bírása volt.

A Váncsay család tagjait a 18. század közepétől már kamarai szolgálatban találjuk, ahogy több más kassai tisztviselő család gyermekei is az állami szolgálatban

⁶³ AMK Schw. No. 15498. 1727. augusztus 2.

⁶⁴ AMK Schw. No. 15590. Bécs, 1727. december 3., Schw. No. 15691. Kassa, 1728. február 7., Schw. No. 15724. 1728. február 7.

⁶⁵ AMK Schw. No. 15779. Bécs, 1728. február 24.

⁶⁶ AMK Schw. No. 15592. Bécs, 1728. február 24., No. 15625.

⁶⁷ MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1728. október 1., 1730. augusztus 16.

találták meg pályafutásuk biztosítékát. Nossiczi Thurzó János jászói harmincados⁶⁸ az 1712-ben létrehozott katolikus tanács állandó tagja halálig, 1732. augusztus 12-ig, életének utolsó két évében a város bírāja.⁶⁹ A városi tanácsosság mellett állandóan foglalkoztatta őt a Szepesi Kamarai Adminisztráció.⁷⁰ A kamara és a városvezetés közötti szoros kapcsolatot jelzi, hogy a városi tanácsosok gyermekei közül az Almássy, Csomortányi, Demeczky, Ganóczy, Berezik családok tagjai a kamarai tisztviselők közé léptek. Általában az irodatisztek között találjuk a kassai városvezetők fiait, de a közhivatalokba is feljutottak. Az említett Thurzó János fia, György is a kamarai adminisztráció segédszámvevője volt.⁷¹ A kassai követek, de általában a kassai új városi elit rokonsági és társadalmi kapcsolatai is olyan tendenciákat mutatnak, amelyek alapján különféle alcsoportokat lehet kimutatni. A kassai követek egy bizonyos, leginkább az értelmiségi-hivatalnok-nemesség szókapcsolattal jellemezhető csoportból kerültek ki, akiknek családja egy generációval korábban (jellemzően a 17. század közepén vagy második felében kapott) szerzett nemességet. A kassai követek és gyermekeik keresztszülőinek kapcsolathálóját vizsgálva a kapcsolatháló egyik, és legnagyobb csomópontja éppen e családoknak a kapcsolatait mutatja, akik egy kör mentén elhelyezkedve, nagyjából azonos társadalmi körből kértek fel komaságra a kassai elit tagjai közül. Egy különálló csoportot mutat a kevés evangélikusból álló követek személye, a legérdekesebb pedig a Hlavathy András és Lukácsik Gergely által alkotott alcsoport, akik a Szepesi Kamarai Adminisztráció vezetőinek feleségeit kérték fel keresztyánának gyermekeik születésekor. Mindez jól illusztrálja azt, hogy a korábban Sopronban kimutatott kisebb csoportok Kassán is léteznek, az ott bemutatott modell érvényesnek tekinthető a felső-magyarországi igazgatási központ esetében is.⁷² Sőt, a Szepesi Kamarai Adminisztráció székhelyeként Kassa a helyi hivatalnoksággal való kapcsolatait tekintve még inkább a pozsonyi kapcsolathálóhoz hasonlítható. A kassai követek vizsgálata mindenesetre rámutat arra, hogy a soproni és pozsonyi példákon túl a kassai polgárság városvezetőire is jellemző a helyi nemességgel, illetve az állami igazgatással kiépített szoros kapcsolat, ami nem csupán a város hivatalos ügyeiben, de a városvezetők magánkapcsolataiban is megfogható jelenség.

⁶⁸ MNL OL E 156 (U et C), Registrata Fasc. 35. No. 56.

⁶⁹ AMK H III/2. re 9.

⁷⁰ MNL OL E 156 (U et C) Registrata, Fasc. 55. No. 51. (1715), Fasc. 84. No. 58. (1715), Fasc. 24. No. 58. (1723)

⁷¹ Fallenbüchl 1967: 214–215., 226.

⁷² H. Németh 2007, H. Németh 2018b